

Afgiftekantoor
Antwerpen X

Driemaandelijks
Nieuwsbrief voor
EPITAAF-leden

Nummer 10
januari 1991
4de jaargang

EPITAAF

vereniging voor funeraire archeologie

Woord vooraf

Traditioneel bij het begin van een nieuw jaar nodigen wij u uit uw lidmaatschap te hernieuwen. Gelieve zo spoedig mogelijk 450 BEF te storten op rekening 068-2039260-56 van Epitaaf met vermelding van uw naam en adres.

Tentoonstelling

Genk, Cultureel Centrum, van 15 januari tot 15 februari 1991 :
Tumuli, eeuwige rust - verëeuwigd leven.

Voordrachten

Zondag 10 februari 1991, 10.30 uur :
Beschilderde graven in de O.L.Vrouwkerk te Brugge : de identifikatie van het skelet van **Maria van Bourgondië** (Dr. Luc Moens).

Zondag 10 maart 1991, 10.30 uur :
Werd **Petrus** op het Vatikaan begraven ? (Prof. em. dr. Louis Reekmans).

Beide voordrachten vinden plaats in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (Jubelpark), Nerviërs-
laan 10, 1040 Brussel.

Uitgelezen

PAWLY Ronald, Le Réveil, uitgegeven in eigen beheer, Antwerpen, 1989, 53 p.
Zelf lid van tegelijk Epitaaf én de Franse Association pour la Conservation des Monuments Napoléoniens, is de auteur van deze overzichtelijke en ruim geïllustreerde

Kalender

Zaterdag 23 februari 1991, 10.30 uur :

De vermaarde albasten **transi van Jean de Hennin-Liétard** op zich, zijn reeds een verplaatsing naar het gelijknamige 16de-eeuwse **familiemausoleum in Boussu** (Henegouwen) meer dan waard. Daarbij komt dan nog de recente restauratie door het Koninklijk Instituut van het Kunstpatrimonium. Dat deze uitzonderlijke grafkapel bij de plaatselijke Sint-Gorikskerk nog andere funeraire verrassingen herbergt dan dit ene **meesterwerk van Jacques du Brœucq**, wordt ons ter plaatse toegelicht door konservator Marcel Capouillez. Afspraak om 10.30 uur op het marktplein van Boussu, bij Bergen (E19 Brussel-Parijs, afrit 25 St-Ghislain, dan richting Boussu). Wie geen vervoermiddel mocht vinden of wie bereid is een passagier(ster) mee te nemen, gelieve dit te melden met een kaartje aan ons adres. Epitaaf doet dan - niet de rest maar wel - zijn best.

Zaterdag 16 maart 1991, 10.30 uur :

Met een nieuwe lente in het verschiet wagen wij ons opnieuw op het - archeologische - veld. Onze belangstelling gaat hierbij in het bijzonder naar de **Gallo-Romeinse begraafplaats van Waasmunster**, waar Rudi Van Hove, Diensthoofd van de Archeologische Dienst van het Waasland, ons laat kennismaken met een **ustrinum**, brandresten-graven en de overblijfselen van een uniek 2de-eeuws **mausoleum**. Afspraak om 10.30 uur op het Marktplein van Waasmunster, recht tegenover het gemeentehuis.

Tenzij anders vermeld betalen leden voor deze rondleidingen 75 BEF, niet-leden 150 BEF. Gelieve vooraf in te schrijven door overschrijving op rekeningnummer 068-2039260-56 van Epitaaf, met vermelding van naam, datum, stad en activiteit.

brochure op zoek gegaan naar de overblijvende grafmonumenten van de 'Belgische' veteranen van de roemruchte Napoleontische legers. Meerderen onder hen zouden trouwens na 1830 het nieuwbakken Belgische leger structureren naar het beproefde model ... Zowat 23 monumenten worden hierbij voorgesteld, sporadisch zeer bondig maar meestal met ruime

aandacht voor het betrokken personage en een systematische transkriptie van de grafschriften, geografisch gespreid over de begraafplaatsen van Antwerpen (2), Bazel (5), Court-Saint-Etienne (1), Doel (1), Laken (9) en Mons (3). De publikatie is verkrijgbaar bij de auteur door overschrijving van 300 BEF op rekeningnummer 001-0590213-44

Jacques du Brœucq, een vernieuwer van de XVI-de eeuwse grafkunst in Henegouwen

Jacques du Brœucq werd vermoedelijk ca. 1505 geboren te Bergen. In de periode 1530-1535 ondernam de jonge Du Brœucq de in die periode opkomende Italiëreis. In de daaropvolgende jaren vestigt hij zijn atelier te Bergen en levert er de skulptuur voor één van de schitterendste renaissancerealiserings uit onze gewesten, het koordoksaal van de Sint-Waltrudiskerk.

Vanaf 1539 onderneemt de beeldhouwer ook belangrijke architecturale projecten, zoals het somptueuse kasteel van Boussu, waarvan de laatste restanten echter werden gedynamiteerd tijdens WO II. Vanaf 1546 raakt hij nauw verbonden met het hof van Maria van Hongarije, voor wiens zeer ambitieuze paleis te Binche - waarvoor ook Italiaanse kunstenaars een bijdrage leverden - hij de architecturale mise-en-scène verzorgt. Later zal hij trouwens nog veelvuldig als architect optreden, o.m. rechtstreeks in opdracht van Karel V. Jammer genoeg is er van de meeste van deze ondernemingen niet veel tastbaars meer overgebleven. Nochtans blijkt uit zijn sterk gekortwiekte nalatenschap, aangevuld door de archiefgegevens, dat Du Brœucq als één der centrale beeldhouwers-architekten uit onze regio kan beschouwd worden.

Dit blijkt tevens uit zijn inbreng op het gebied van de grafkunst. We mogen daarbij vooral niet uit het oog verliezen dat er een grote weg is afgelegd sinds het renaissance-idiom op een zeer schuchtere en dan voornamelijk nog tot de ornamentiek gelimiteerde wijze werd geënt op de diepgewortelde gotische traditie. Als typisch voorbeeld van deze druppelsgewijze assimilatie valt o.m. het aan Jan Van Roome toegeschreven nisgraf van Roeland Lefevre uit 1517 te Temse te vermelden. Alhoewel de sterk Italiëriserende traditie ondertussen vooral door de figuur van de Lorreïense

beeldhouwer Jean Monet o.m. vaste voet kreeg aan het Hof te Mechelen en in deze stijl op het gebied van de grafkunst eveneens belangrijke mausolea werden uitgevoerd, geeft Du Brœucq iets later toch een heel specifieke, Frans georiënteerde wending aan deze toen centrale kunstvorm. Dit is misschien wel te verklaren door zijn veelzijdige relaties, o.m. met in Frankrijk aan soortgelijke projecten werkzame kunstenaars, die hij opbouwde bij zijn functie als architecturaal regisseur van het sterk op de artistieke aktualiteit gerichte hof van Maria van Hongarije te Binche.

Wat de grafkunst betreft, betekent zijn eigenhandig gesigneerde monument voor Eustache de Croy (1539), opgesteld in de O.L.Vrouwekerk van St.-Omaars, een rijpe vertolking van een tendens die reeds was ingezet bij toonaangevende Franse grafmonumenten. Bij bepaalde van deze steeds complexer wordende installaties treffen we immers de simultane weergave aan van de overledene als 'prient' én als pas gestorvene of 'transi'. Deze formule werd in de Franse grafkunst ingeleid bij het indrukwekkende, meer verdiepingen

tellende koninklijk mausoleum van Louis XII en Anne de Bretagne, dat in 1520-1530 werd opgericht door o.a. de verfranste Italiaan Jean Juste in de abdijkerk van St-Denis.

Een andere exponent van deze strekking, waarbij bepaalde naar Fontainebleau verwijzende invloeden een rol speelden, is het grafmonument van Louis de Brézé te Rouen, van de hand van Jean Goujon. Uit de bij deze strekking aansluitende tombe voor De Croy blijkt tevens de meer maniëristische typering van het stoffelijk overblijfsel dat door een zeer gekultiveerde 'doodsgestiek' het middeleeuwse 'memento mori' overstijgt. Deze ontwikkeling vindt bij Du Brœucq zijn kulminatie in de op betrouwbare grond aan hem toegeschreven resterende 'transi' van het mausoleum van Jean de Hennin-Liétard, Graaf van Boussu, uit de periode 1551-1562. Deze in albast uitgevoerde 'transi', waarbij het lijk zoals in de Nederlanden gebruikelijk ligt opgebaard op een gevlochten mat, behoort tot de meest overtuigende maniëristische skulpturen die in onze kontereien bewaard zijn gebleven.

Lode De Clercq

Transi van Jean de Hennin. Grafkapel van de Heren van en te Boussu. (foto KIK)

Korte historiek van het graf

Het was zowel uit ijdelheid als uit verlangen naar onsterfelijkheid dat de Egyptische koningen de eeuwige woonsteden lieten bouwen, die hun na hun dood tot graf moesten dienen. Dat is ook de oorsprong van hun obelisk en hun sublieme piramiden.

De Grieken van de archaische periode begroeven hun doden zonder ceremonieel : de lichamen werden bestrooid met bloemen en fruit en daarna bedekt met aarde. Later werden hun graven rijker en luxueuzer, totdat te Athene een wet werd gestemd om paal en perk te stellen aan die weelderigheid.

De eenvoud van zeden van de oude Romeinen werd weerspiegeld in hun graftombes. Aanvankelijk werden de doden in de huizen begraven, maar toen Rome groeide en de bevolking uitbreiding nam, werd de wet der twaalf tafelen ingevoerd : deze verbood nog begrafenissen binnen de stad te voltrekken. Uitzondering gemaakt voor de Vestaalse maagden en enkele personen die zich door hun daden onderscheiden hadden, bleef dit gebruik in zwang gedurende heel de tijdspanne van de republiek. Maar toen de Romeinen zich naderhand verrijkten met krijgsbuit uit Azië en de Griekse smaak voor weelde en grandeur begonnen over te nemen, trokken zij eveneens prachtige tombes op : aan de buitenzijde waren ze versierd met verscheidene rijen zuilen, met beelden, strijdwagens en trofeeën. Vaak werden deze monumenten nog tijdens het leven voorzien voor diens nakomelingen. Het interieur moest qua versiering niet onderdoen voor de buitenkant : de gewelven van de verschillende kamers waren niet zelden met fresco's beschilderd en de vloeren waren met gevarieerde mozaïekmotieven ingelegd. Op de deuren van deze gebouwen werden inskripties geplaatst; de sarcophagen of de eigenlijke graven en ook de

grafurnen werden van epitaven voorzien.

In Frankrijk geschiedden er vóór de middeleeuwen geen begrafenissen binnen de muren van Parijs. De monnik-kroniekschrijver van St-Vaast vermeldt dat Gaucelin, de in 886 overleden bisschop van Parijs, in de stad werd begraven : het oude gebruik werd slechts overtreden omdat de Noormannen toen de stad belegerden en er bijgevolg geen andere mogelijkheid was, en ook omdat men de dood van de bisschop wou verborgen houden voor de belegeraars. Rijke mensen hadden hun graven in de omgeving van steden of dorpen : zij werden gewoonlijk ter aarde besteld met hun kleren, hun wapens en enkele van hun kostbaarheden.

Met Clovis werd een nieuw type koningsgraf ingevoerd : een grote, diep uitgeholde steen, bedekt met andere stenen bij wijze van gewelf. Deze stenen droegen aan de buitenkant geen afbeeldingen of inskripties; maar binnenin waren er wel opschriften - en rijkdom. De Goten begroeven hun eerste koning Alarik (en samen met hem een grote schat) in de bedding van een rivier in de Abruzzes : zij wilden daarmee beletten dat het graf zou geplunderd worden.

Het was eerst op de drempel van de middeleeuwen dat men grafschriften begon aan te brengen op koninklijke graftombes. Dank zij Eginhard kennen wij het epitaaf dat in de Paltskapel te Aken boven de begraafplaats van Karel de Grote werd neergeschreven. Vermelden we dat zijn lichaam na balsemsing gekleed werd in het keizerlijk gewaad boven een boetekleed en omgord met het zwaard, en aldus in een kelder neergelaten : het hoofd droeg een gouden ketting als tooi, een hand rustte op een gouden rijksappel, de ander op de evangeliën die op de knieën gelegd waren.

Gouden scepter en schild waren aan de muur opgehangen. Het lijk zat op een gouden troon en leek naar de hemel te staren. De kelder werd gevuld met reukwerk en kostbaarheden en daarna gesloten en verzegeld.

Ridders die in bed gestorven waren, werden op hun graf afgebeeld met gesloten ogen, zonder zwaard, wapenrok of gordel; aan hun voeten rustte een hazewind. Wie op het slagveld sneuvelde daarentegen, kreeg een leeuw aan de voeten, het zwaard in de hand en het schild aan de linkerarm; het vizier van de helm was neergeslagen en boven de wapenrusting was de wapenrok gegord. Volgens de 'Dictionnaire des Beaux-Arts' van Millin bood de renaissance grote mogelijkheden voor de beeldhouwkunst, in verband met de graven van prinses en aanzienlijken : vlakke grafplaten waren niet meer in trek, men richtte integendeel vrij ingewikkelde constructies op, zoals bij voorbeeld de tombes van Lodewijk XII en Frans I. Deze werden opgesmukt met beelden : voor het graf van paus Julius II houwde Michelangelo zijn 'Mozes', een van de meesterwerken van de zestiende-eeuwse beeldhouwkunst. Geleidelijk aan kregen de figuren een beweeglijker karakter. Vooral de Italiaanse beeldhouwers hebben prachtige kunstwerken geschapen om de herinnering aan de afgestorvenen levend te houden.

In de zeventiende eeuw, ten tijde van Lodewijk XIII, trad weerom een vereenvoudiging in : men keerde weliswaar niet terug naar de rechtehoekige graven met ligbeelden, maar stelde de personages veelal geknield op een bidstoel voor. Maar onder Lodewijk XIV nam de kunst een nieuwe vlucht en kwamen er weer monumentale graven met fraaie beelden en merkwaardige reliëfs : de graven van Turenne, van het huis Condé en van kardinaal Richelieu zijn er voorbeelden van.

De voorliefde voor het praalgraf bleef voortbestaan onder Lodewijk XV en Lodewijk XVI. De beeldhouwkunst was in die tijd minder ontaard dan de schilderkunst (1). Een bewonderenswaardig werk is vooral de graftombe van maarschalk Maurits van Saksen in de St.-Thomaskerk te Straatsburg, een verwezenlijking van Pigalle. Deze zin voor de verfraaiing van het grafmonument bestaat heden ten dage niet meer en dat is jammer omdat het steeds een belangrijke voedingsbodem voor de beeldhouwkunst geweest is.

Uit : Noël, F., *Nouveau dictionnaire des origines, inventions et découvertes*, Brussel, 1828. Vertaald door M. Heirman.

(1) Men mag niet uit het oog verliezen dat hier een mening uit de 19de eeuw vertolkt wordt, die wij niet noodzakelijk hoeven te delen.

Wij herdenken

Op 3 januari het heengaan van **FRANS MASEREEL**, beeldend kunstenaar (Blankenberge 31 juli 1889 - Avignon 3 januari 1972). Masereel werd o.a. bekend als lid van de groep 'De Vijf' die in de jaren 1920 de Vlaamse houtsnij-

kunst nieuw leven inblies en ze bovendien een uitgesproken eigen karakter bezorgde. Deze veelzijdige kunstenaar vestigde zich reeds in 1915 in het buitenland en verbleef achtereenvolgens in Genève - waar hij meewerkte aan o.a. het tijdschrift 'Les Tablettes' - Parijs, Avignon, Laussou en Nice. Een aanzienlijk deel van zijn grafisch werk, skulpturen en schilderijen ging verloren bij de beschieting in 1940 van Equihen bij Boulogne waar hij een buitenverblijf bezat. Internationaal bekend werden zijn 'blokboeken' zoals 'Mon livre d'heures' (1919), 'Un fait-divers' (1920), 'Histoire sans paroles' (1920), 'Souvenirs de mon pays' (1921) e.a. Later illustreerde hij werken van onder meer B. Cendrars, Ch. De Coster, E. Hemingway, M. Maeterlinck, S. Streuvels, L. Tolstoj, E. Verhaeren, E. Zola, S. Zweig enzomeer. Masereels grafisch werk vertoont meerdere stijlopvattingen en -periodes, waarvan de vroegste wel het sterkste overkomen. Het genoot internationale bekendheid en is in velerlei opzicht kenmerkend voor het controversiële en betogende karakter van het grafisch expressivisme tijdens het (vroeg) Interbel-

lum. Dresden kende hem anno 1968 de titel 'Eresenator' toe.

Begraafplaats Campo Santo, Sint-Amandsberg.

Op 29 januari

GASTON BURSENS, letterkundige (Dendermonde 18 februari 1896 - Antwerpen 29 januari 1965). Als Vlaamse activist maakte Burssens kennis met de repressie na WO II. Een bundel uit 1920 draagt de titel 'Liederen uit de stad en uit de sel'. Hij behoorde met Van Ostaijen en Brunclair tot de toenmalige avant-garde die een strijdvuldig expressivisme beleed. Voor hen vormde het gedicht niet enkel het geschreven woord, maar dit woord kreeg bovendien een eigen typografische betekenis zodat gedicht en grafiek tot één geheel versmolten. De bundels 'De eeuw van Perikles' (1941) en 'Elegie' (1943) sluiten dan weer aan bij traditionelere vormen, totdat Bursens uiteindelijk zijn definitieve uitdrukkingwijze vindt waarbij non-konformisme en rijmend vers versmelten tot een zeer persoonlijke dichtkunst vol verrassingen en bevreemdende wendingen.

Begraafplaats Antwerpen-Schoonselhof, Perk N, Ereperk

Filip Tas

EPITAAF vzw

O.-L.-Vrouwvoorplein 16
1020 Brussel

Lidmaatschap (Nieuwsbrief inbegrepen) :

450 BEF door overschrijving op rekening 068-2039260-56 van Epitaaf met vermelding van naam, adres en jaartal.

Giften :

Giften voor het inrichten van een Museum voor Grafkunst en voor het restaureren van grafmonumenten zijn steeds welkom op rekening 000-0000004-04 van de Koning Boudewijnstichting, met vermelding "Programma Bouwkundig Erfgoed" én specificering "Restauratie Salu" of "Restauratie Grafmonumenten". Indien U zou wensen dat uw gift voor de restauratie van een specifiek monument wordt aangewend, is voorafgaandelijk overleg noodzakelijk. Een attest voor fiscale aftrekbaarheid (vanaf 1.000 BEF) wordt binnen een termijn van dertig dagen na ontvangst van de gift aan de schenker opgezonden.

Vrijwilligers :

Vrienden, leden en niet-leden, die de handen uit de mouwen willen steken om mee te werken in het Centrum Salu te Laken, zijn meer dan welkom. Er is nog enorm veel werk te doen, deels specialistenwerk maar ook klusjes die iedereen kan doen. Wij vragen dringend hulp! Kandidaten worden verzocht een kaartje met hun naam en telefoonnummer te sturen naar het O.-L.-Vrouwvoorplein 16 te 1020 Brussel. Zij worden dan gekontacteerd om af te spreken wanneer er gewerkt wordt en wat zij kunnen doen.

Redactie :

Bert Bracke, Karel Roelants, Filip Tas, Martine Wynants.

Met medewerking van Marcel Celis, Lode De Clercq en M. Heirman.

Deze nieuwsbrief werd gedrukt op de persen van drukkerij Carto, 1210 Brussel.

V.U. Martine Wynants, O.-L.-Vrouwvoorplein 16, 1020 Brussel.